

Soekous – סוכות

De eerste avond

Als het nog volop dag is, begint de dienst met מנחה, zonder תחנון natuurlijk. Als het tevens ingaande שבת is, volgt, ná Kaddiesh Tiskabbal na de חזרת הש"ץ van מנחה, de gehele orde van שבת: קבלת שבת: de Psalmen van לכו נרננה (95-99 en 29), לכה דודי, en de Psalmen 92 en 93, waarna de rouwenden Kaddiesh zeggen.

Als het tijd voor מעריב is, draagt de הזן het ברכו voor op de Jomtow-melodie. Zoals gebruikelijk op Jomtow, worden in de avonddienst פיוטים ingevoegd. Deze worden מעריבים genoemd. Ook als het ingaande שבת is, worden deze פיוטים uitgesproken. De auteur van de מעריבים van deze avond is שמואל ר' יוסף בר שמואל.¹

De מעריבים bestaan deze avond uit 6 vierregelige strofen, die op de daarvoor bestemde plaatsen worden ingevoegd: (1) אוֹחְזֵי בְּיָדָם אֲרֻבָּעָה מִיָּנִים, (2) הוֹגֵי דַת מְרֵאשׁ נְסוּכָה, (3) וְתִיק (6), בְּהִדְרַת קִדְשׁ שׁוֹרְרוּ בְּמִקְדָּשׁוֹ (5), הִלָּל גּוֹמְרִים כָּל שְׁמוֹנָה (4), יִשְׁעֵי אֶ-ל סְכוֹת שׁוֹעֵת עִמָּךְ (3) פיוט, die op het eind van אמת ואמונה wordt ingevoegd en door de vierregelige strofe (3) wordt afgesloten. De regels van al deze פיוטים vormen een acrostichon van het א"ב en van de naam van de auteur, zoals in het vervolg nader aangegeven zal worden.²

De eerste פיוט van de eerste avond begint met het vermelden van het vasthouden van de ארבעה מינים, de 4 soorten [van planten], te weten de loelow, esroug, hadassiem en ngarowous. Op שבת evenwel gebruiken we deze ארבעה מינים niet. De מעריבים van de tweede avond spreken meer algemeen over סוכות en het zitten in de סוכה. Daarom worden, als de eerste dag van סוכות op שבת valt, de מעריבים van de eerste en tweede avond met elkaar verwisseld.

Bij de eerste twee ברכות van מעריב zegt de Gemeente in Amsterdam eerst alleen het “vaste” gedeelte, dus bij de eerste ברכה van ברוך אתה ה' tot (en met) עלינו ימלוך. Dit wordt dan door de הזן herhaald vanaf וקיים א-ל חי וקיים ועד לעולם ועד. Daarna zegt de Gemeente het ingevoegde stukje (1), dat begint met אוֹחְזֵי בְּיָדָם אֲרֻבָּעָה מִיָּנִים, met de slot-ברכה, ברכה-אתה ה' המעריב ערכים, wat daarna door de הזן herhaald wordt. Bij de tweede ברכה begint de הזן de herhaling van het “vaste” gedeelte bij הם חיינו כי. Daarna zegt de Gemeente het ingevoegde stukje (2), dat begint met הוֹגֵי דַת מְרֵאשׁ נְסוּכָה, dat

¹ Josef, de zoon van Shmuel, Bonfils (ong. 980-1050), bijgenaamd עם טוב (vertaling in het Hebreeuws van Bonfils), stond in de eerste helft van de 11^e eeuw aan het hoofd van de Joodse Gemeenten te Limoges en Anjou in Frankrijk.

² In de meeste מחזורים zijn de פיוטים in de vorm van proza als op elkaar volgende zinnen afgedrukt. In het (1980) van Daniël Goldschmidt, voltooid door Jonah Fränkel, worden de פיוטים als poëzie weergegeven. Dit betekent dat de פיוטים daar zijn afgedrukt in een verdeling volgens strofen van op elkaar rijmende regels. Dit verschil komt meer tot uitdrukking, als de פיוט meerdere strofen bevat, wat bij de meeste פיוטים het geval is. Bij de analyse van de structuur van de פיוטים heb ik me in hoge mate op dit מחזור gebaseerd.

daarna door de *חזן* herhaald wordt. Bij de tweede *ברכה* hebben sommigen de gewoonte om de afsluitende *ברכה*, *ברוך אתה ה' אוהב עמו ישראל*, samen met de *חזן* te zeggen.³

In andere Gemeenten zegt men deze eerste twee *ברכות* van *מעריב* in hun geheel met de ingevoegde *פיוט*.⁴ De *חזן* herhaalt telkens het slot van het “vaste” gedeelte met de ingevoegde *פיוט* en de slot-*ברכה*.

De regels van de stukjes (1) en (2) vormen een acrostichon van de letters א-ה.

In *אמת ואמונה*, na *שמע*, zegt de Gemeente tot (en met) *שירה* *לך ענו שירה*. De *חזן* herhaalt dit vanaf *ומלכותו בְּרָצוֹן קָבְלוּ עֲלֵיהֶם* en reciteert de eerste strofe van de nu volgende *פיוט*. Deze *פיוט* bevat 8 drieregelige strofen. De eerste twee regels van elke strofe bevatten drie woorden en de derde regel twee. Van deze twee is één het woord *סְכוּת*, eventueel met een voorzetsel, of een daarop rijmend woord. De Gemeente zegt dan stil deze *פיוט* tot en met de woorden *וְשׁוּעָתָם* *תְּחִינָה חֲגִיגָה לְשִׁבְעָה*, waarna de *חזן* de gehele laatste strofe ervan, beginnend met *וְשׁוּעָתָם*, herhaalt. Daarna zegt de Gemeente het vierregelige stukje (3), dat deze *פיוט* afsluit. Dit begint met *עֲמִידָה שְׁנוּעָה לְסִכּוּת אֶל-לְשׁוֹנֵי יְשׁוּעָה* en eindigt met *וְנִתְּנוּ לְהַנְעִימָהּ*. Meteen daarna spreekt de Gemeente de slotregel *וְאָמְרוּ כָּלֵם בְּרִנָּה בְּשִׁמְחָה רַבָּה וְאָמְרוּ כָּלֵם* uit. Dit alles wordt dan in zijn geheel door de *חזן* herhaald.

De eerste twee regels van de 8 strofen van deze *פיוט* vormen een acrostichon van de letters van ט-ת (de letters *ש* en *ת* komen 2 keer voor). Samen met het acrostichon van de regels van de stukjes (1) en (2) hebben we zo een acrostichon van het א"ב gekregen. De 4 regels van het afsluitende stukje (3) vormen een acrostichon van de naam *יוסף*.

Vervolgens zegt de Gemeente de twee verzen die beginnen met *מי כמוך* en *מלכותך* *ראו בניך*. De *חזן* herhaalt het vers dat begint met *ראו בניך* en daarna zegt de Gemeente het korte ingevoegde stukje (4), dat begint met *הַלֵּל גּוֹמְרִים כָּל שְׁמוֹנָה* en eindigt met *נִצָּחָה צוּר יִשְׁעָנוּ לְהַאֲמִנָּה*. Meteen daarna spreekt de Gemeente de slotregel *וְהָאָמְרוּ צוּר יִשְׁעָנוּ לְהַאֲמִנָּה* uit. Dit alles wordt dan door de *חזן* herhaald. Daarna zegt de Gemeente de verzen, die beginnen met *ה' ימלוך* en *ה' ונאמר כי פדה ה'*. De *חזן* herhaalt het vers dat begint met *ה' ונאמר כי פדה ה'*, waarna de Gemeente het korte ingevoegde stukje (5), dat begint met *וְהָאָמְרוּ צוּר יִשְׁעָנוּ לְהַאֲמִנָּה* en eindigt met *וְהָאָמְרוּ צוּר יִשְׁעָנוּ לְהַאֲמִנָּה* uitsprekt. Meteen daarna spreekt de Gemeente de slotregel *וְהָאָמְרוּ צוּר יִשְׁעָנוּ לְהַאֲמִנָּה* uit. Dit alles wordt dan door de *חזן* herhaald. Aldus in Amsterdam.

In andere Gemeenten handelt men hier als bij de eerste twee *ברכות* en zegt de Gemeente de ingevoegde *פיוטים* meteen met het “vaste” gedeelte.⁵

Het nu volgende *הַשְּׁכִיבֵנוּ* wordt door de Gemeente meteen gezegd samen met het ingelaste stukje (6), dat begint met *וְהָאָמְרוּ צוּר יִשְׁעָנוּ לְהַאֲמִנָּה*, en de slot-*ברכה*.⁶ De *חזן* herhaalt dit vanaf *וְהָאָמְרוּ צוּר יִשְׁעָנוּ לְהַאֲמִנָּה* en de slot-*ברכה*.

³ Om geen onderbreking te maken tussen deze *ברכה* en het nu volgende *שמע*. Er is nl. een meningsverschil over de vraag of het wenselijk is deze *ברכה* uit de mond van de *חזן* te horen en er op te antwoorden.

⁴ Vgl. §214 in “Boek van de Minhogiem, tevens handleiding van de Synagoge-diensten, te Utrecht”, handschrift van Raw J. Tal z.l., daterend uit de jaren 30 van de vorige eeuw. Dit handschrift is van onschatbare waarde voor de vaak zeer gedetailleerde informatie die het bevat over de orde van de dienst in Nederland in het algemeen.

⁵ Vgl. noot 4.

De regels van de stukjes (3) tot en met (6) vormen een acrostichon van de naam van de auteur יִוִּסֵף הַקָּטָן בֶּר שְׁמוּאֵל, Jouseif, de Kleine, zoon van Shmu-eil (de laatste regel תִּגַּן עָלֵינוּ בְּבְרִית שְׁלוֹמֶךָ van stukje (6) maakt geen deel uit van dit acrostichon).⁷

De Gemeente zegt nu luid de bijzondere פסוק voor Jomtow: ' וידבר משה את מועדי ה' De Gemeente herhaalt daarna deze פסוק. Als het ook ingaande שבת is, wordt daarvoor eerst ושמרו gezegd. De חזן zingt nu Half-Kaddiesh op de speciale Soekous-melodie.

Nu volgt de עמידה, zoals gebruikelijk op de שלוש רגלים. De woorden die tussen haakjes staan, worden op שבת gezegd. In dat geval volgen na de עמידה dan ויכולו מגן, ויכולו אבות en אבות ואלוקינו ואלוקי אבותינו רצה במנוחתנו וגו' niet gezegd. Nu volgt Kaddiesh Tiskabbal, waarna de קידוש door de חזן wordt voorgedragen. De קידוש begint in sjoel altijd met וגו' סברי וגו' וברכה van בורא פרי הגפן. Nadat de חזן de woorden ישראל והזמנים (השבת ו-) ישראליים heeft, zegt hij de ברכה van שהחיינו. In sjoel wordt de ברכה over het zitten in de סוכה: סוכה לישב בסוכה: סוכה. In sjoel wordt de ברכה over het zitten in de סוכה: סוכה לישב בסוכה: סוכה. In sjoel wordt de ברכה over het zitten in de סוכה: סוכה לישב בסוכה: סוכה. In sjoel wordt de ברכה over het zitten in de סוכה: סוכה לישב בסוכה: סוכה. De שמע geeft daarna van de wijn te drinken aan kinderen die nog niet barmitswe zijn. Indien er geen kinderen in sjoel zijn, drinkt de חזן zelf van de wijn. Vervolgens zegt men עלינו, Kaddiesh van de rouwenden en יגדל.

De ochtenddienst op de eerste dag

Als de חזן van de דזמרה tegen het eind van נשמת komt, stelt de Shacharies-hz zich voor het Ngomoed op. Zodra de חזן van de דזמרה de woorden את קרבי וכל גדול gereciteerd heeft, begint de Shacharies-hz luid met הגדול עוזך ובקרב קדושים תהלהלל (en met) Na. Hij gaat zingend verder tot (en met) וברקב קדושים תהלהלל. Na draagt de חזן Half-Kaddiesh voor op de סוכה-melodie, waarna ברכו volgt op de gebruikelijke manier. Daarna reciteert de חזן de openings-ברכה, ויצר אור ובורא חושך, en het vers dat gezegd wordt als er יוצרות worden ingevoegd: אור עולם באוצר חיים, אורות מאופל אָמַר נְיָהּ. De יוצר, die nu volgt, wordt, evenals alle volgende פיוטים van de eerste dag, toegeschreven aan רבי אלעזר הקליר.⁹ De יוצר bestaat uit 23 strofen, wat in onze מחזורim moeilijk te onderkennen is, omdat de regels van de פיוט achter elkaar gedrukt zijn, als betreft het proza (vgl. noot 2). Deze strofen zijn drieregelig, elke regel van 2 of 3, soms 4 woorden. Ze vormen een acrostichon van het א"ב. De חזן zet de יוצר in met de woorden תְּהִלָּה וַאֲמַר וְיִקְרָא waarna de Gemeente stil verder gaat. Na de derde strofe, die met een ג begint, volgt een strofe die niet in dit schema past. Deze begint met אָסַלְדִּי וְשָׂבָה וְתוֹדָה en eindigt met het woord קדוש. Hij wordt in zijn geheel door de חזן

⁶ פורש שבת שלום וגו' ה' הידיעה, dus zonder de פורש אתה ה' פורש שבת שלום וגו' מהחזורim. In de meeste andere מחזורim is de lezing: הפורש.

⁷ "יוסף הקטן בר שמואל" zijn 15 letters en het aantal regels dat bijdraagt tot dit acrostichon is $4 \times 4 - 1 = 15$.

⁸ ויקרא 23:44.

⁹ Rabbi El-ngozer, de zoon van Rabbi Kolier, leefde in ארץ ישראל. Hij is waarschijnlijk geboren tegen het eind van de 6^e eeuw en schreef zijn פיוטים in de eerste helft van de 7^e eeuw. Zowel op de ימים נוראים als op de שלוש רגלים zijn veel פיוטים, die in de מחזורim zijn opgenomen, van hem afkomstig.

voorgedragen en daarna door de Gemeente herhaald.¹⁰ De daarop volgende strofe gaat weer verder met ד, etc. De Gemeente gaat stil hiermee verder. De laatste strofe, die begint met תְּכֹנְנִים לְכַפֵּרָה en ook eindigt met het woord קדוש, wordt ook in zijn geheel door de hazzan voorgedragen.

De dienst wordt vervolgd met המאיר לארץ dan wel הכל יודוך, al naar gelang het die dag Choul dan wel שבת is.

De eerste twee dagen סוכות wordt dezelfde אופן ingevoegd. Deze bevat strofen van 4 regels, elke regel van 3, soms 4 woorden. De regels van deze אופן vormen een acrostichon van het א"ב. In totaal heeft de אופן 6 strofen.¹¹ De אופן wordt niet in zijn geheel door de hazzan voorgedragen, zoals gebruikelijk in veel gevallen dat een אופן gezegd wordt. De hazzan zet hem in met de woorden אַאְמִיר אֹתָהּ סְלָה, waarna de Gemeente stil verder gaat. Als de Gemeente de voorlaatste strofe, die begint met פּוֹצְחִים הַלֵּל, beëindigd heeft, wordt deze in zijn geheel door de hazzan herhaald. Daarna zegt de Gemeente de laatste strofe, die begint met שׁוֹקְדִים וְאוֹתָהּ מְקַדְּשִׁים, die daarna ook in zijn geheel door de hazzan wordt herhaald. De dienst gaat verder met וְהַסִּיחֹת יְשׁוּרְרוּ וְקְרוּבִים יִפְאָרוּ, zoals gebruikelijk wanneer er een אופן wordt ingevoegd.

Na זולת wordt de korte vorm van אמת ויציב gezegd, omdat er זולת wordt ingevoegd. De bijzondere הראשונים על הַסִּיחֹת זולת wordt niet door de hazzan voorgedragen. Volgens de Westeuropese ritus wordt de eerste twee dagen סוכות ook dezelfde זולת gelezen. Deze heeft dezelfde opbouw als de אופן: strofen van 4 regels, elke regel van 3, soms 4 en op het eind 5 woorden. De regels vormen weer een acrostichon van het א"ב. In totaal heeft de זולת 6 strofen.¹² De זולת wordt door de hazzan ingezet met de woorden אָנָּה הוֹשִׁיעָה נְאֻמָּה en daarna stil door de Gemeente gezegd. De זולת wordt niet door de hazzan uitgelaten. Als men de זולת gezegd heeft, zegt de hazzan luid de woorden עזרת אבותינו en gaat men daarmee verder. Als de eerste dag סוכות op שבת valt, worden in de עמידה de woorden, die tussen haakjes staan, gezegd.

Na de stille עמידה begint de hazzan de חזרת הש"ץ en, zoals gebruikelijk op Jomtow, worden hierbij פיוטים ingevoegd. Deze worden קרובות genoemd. Als de eerste dag סוכות op שבת valt, worden, net als bij מעריב, de פיוטים van de eerste en tweede dag met elkaar verwisseld en om dezelfde reden: In de קרובות van de eerste dag wordt de מצוה van de ארבעה מינים meer vermeld dan in die van de tweede dag, waarin meer de מצוה van het zitten in de סוכה benadrukt wordt en op שבת gebruiken we de ארבעה מינים niet.

Na de woorden ומגן ומשיע ומגן reciteert de hazzan het vers dat begint met מסוד חֲכָמִים וְנְבוֹנִים. Een dergelijke formule gaat altijd vooraf aan het invoegen van פיוטים: Aangezien het halachisch omstreden is, of er in de חזרת הש"ץ wel פיוטים mogen worden ingelast, verklaren wij dat we ons beroepen op grote Geleerden van weleer, die het toestaan. Het vervolg in נבונים ונבונים is op de שלוש רגלים anders dan op de ראשונים. Op de שלוש רגלים zegt men וְהַסִּיחֹת וְהַלֵּל וְגו'.

¹⁰ Vgl. Raw Tal, Boek van de Minhogiem, §109.

¹¹ In de laatste strofe zijn 2 regels die met de letters ו en ת beginnen.

¹² Vgl. noot 11.

De **זון** zet de nu volgende **פיוט**, die "**מגן**" genoemd wordt, in met de woorden **אימתי** **כפור**, waarna de Gemeente stil verder gaat.¹³ De **מגן** bevat, evenals de volgende twee **פיוטים**, 4 strofen, elke strofe van 4 regels en 3 (een enkele keer 4) woorden per regel. De laatste strofe van de **מגן** is apart gedrukt.¹⁴ De **זון** draagt de laatste 2 regels van het eerste gedeelte van de **מגן** voor: **בְּתוֹשֵׁר יִפְלְסוּ בְּמִסְבָּ, לְהַרְצוֹת בְּשׁוֹר וְנֶשֶׁב**. Daarna zegt de Gemeente de eerste 2 regels van de laatste strofe van de **מגן**: **בְּדָ אֲגִילָה וְאַשְׁמְחָה**; **בְּאֵם הַבְּנִים שְׂמַחָה, גּוֹנְנֵנוּ בְּפִדוּת**: waarna de **זון** de laatste 2 regels ervan reciteert: **בְּדָ אֲגִילָה וְאַשְׁמְחָה** waarna de **זון** de laatste 2 regels ervan reciteert: **בְּאֵם הַבְּנִים שְׂמַחָה, גּוֹנְנֵנוּ בְּפִדוּת**: waarna de **זון** de laatste 2 regels ervan reciteert: **בְּדָ אֲגִילָה וְאַשְׁמְחָה** en de **ברכה** afsluit met de woorden **מגן אברהם** **ברכה**. De regels van het eerste gedeelte van de **מגן**, de eerste drie strofen, vormen een acrostichon van de letters van **א** tot en met **ל**.

De **זון** zet dan de **פיוט** **הש"ץ** voort en nadat hij de woorden **מתים** **אתה** **להחיות** gereciteerd heeft, zet hij de **פיוט** in die begint met **מאלמי מגדים ארבעה**. Deze **פיוט** wordt "**מחיה**" genoemd.¹⁵ De Gemeente gaat stil verder. De **מחיה** heeft, zoals al opgemerkt, dezelfde opbouw als de **מגן** (4 strofen, etc.). De laatste strofe van deze **פיוט** is weer apart gedrukt. De **זון** draagt de laatste 2 regels van het eerste gedeelte van deze **פיוט** voor: **צווי קיחתם היום, צחצוח בנה ראשון יום**. Daarna zegt de Gemeente de eerste 2 regels van de laatste strofe van deze **פיוט**: **בְּדָ אֲגִילָה וְאַשְׁמְחָה, בְּגִילָה וּבְשִׂמְחָה**: **פיוט** **הזון** de laatste 2 regels ervan reciteert: **בְּדָ אֲגִילָה וְאַשְׁמְחָה, בְּגִילָה וּבְשִׂמְחָה** en de **ברכה** afsluit met de woorden **מחיה המתים** **אתה** **ברכה**. De regels van het eerste gedeelte van de **מחיה**, de eerste drie strofen, vormen een acrostichon van de letters van **מ** tot en met **צ**, waarbij elk van deze letters twee keer aan het begin van een regel staat.

De Gemeente gaat dan stil verder met de **פיוט** die begint met **לעומסי עץ, קושט שעינת עץ**, **פרי עץ**. Deze **פיוט** wordt **משלש** genoemd.¹⁶ De **משלש** heeft weer dezelfde opbouw als de **מגן** en **מחיה** (4 strofen, etc.). Ditmaal is de **פיוט** niet in 2 gedeelten in het **מחזור** afgedrukt. De **זון** draagt de laatste 2 regels van de vierde en laatste strofe voor: **תאפדנו**. De eerste letters van de 4 strofen van de **משלש** vormen een acrostichon van de letters van **ק** tot en met **ת**. De **מגן**, **מחיה** en **משלש** vormen op deze manier samen een acrostichon van het **א"ב**.

De Gemeente staat dan op en zegt luid zowel het vers beginnend met de woorden **ה' ימלוך** als het daarop volgende vers beginnend met **קדוש**.^{17,18} Daarna herhaalt de **זון** deze verzen. De Gemeente gaat daarna stil verder met de **פיוט** die

¹³ **מגן** is de naam van de **פיוט**, die ingevoegd wordt in de eerste **ברכה** van de **עמידה**, die eindigt met **ברוך אתה ה' מגן אברהם**.

¹⁴ Aanvankelijk werden na het eerste gedeelte van de **מגן** verschillende **פסוקים** uit **תנ"ך** ingevoegd. Al in vroege tijden (eind van de Middeleeuwen) werden deze **פסוקים** niet meer door de Gemeente uitgesproken en vervolgens ook niet meer in de **מחזור** afgedrukt. Daarna kwam het deze verzen afsluitend stukje, dat wel bewaard gebleven is. Dit verklaart waarom dit stukje apart gedrukt is en in veel gevallen, zoals hier, ook geen verband heeft met het acrostichon van het eerste gedeelte. Ditzelfde verschijnsel zien we ook bij andere delen van de **קירובות**.

¹⁵ **מחיה** is de naam van de **פיוט**, die ingevoegd wordt in de tweede **ברכה** van de **עמידה**, die eindigt met **ברוך אתה ה' מחיה המתים**.

¹⁶ **משלש** (van het woord **שלוש**, drie) is de naam van de **פיוט**, die ingevoegd wordt in de **derde** **ברכה** van de **עמידה**, waarin, bij de herhaling door de **זון**, de **קדושה** wordt uitgesproken met het **drie**voudige **קדוש**.

¹⁷ 146:10 תהלים: **ימלוך ה' ה'**.

¹⁸ (א-ל נא ואתה **קדוש** Ibid. 22:4 (zonder de woorden **א-ל נא**)).

begint met: ¹⁹ עד לא מצויקי רגב שתנית סכו: De *hazon* gaat hardop bij het vers גורא וקנים חי וקנים גורא, dat daarna luid door de Gemeente herhaald wordt. Evenzo worden de volgende 2 strofen וגו' ונמציאת וגו' en וגו' בפה ונלשון וגו', die beide op het woord קדוש eindigen, voorgedragen: elk eerst door de *hazon* en daarna meteen luid door de Gemeente herhaald. Deze twee strofen waren oorspronkelijk het afwisselend refrein na elke 3 strofen van de nu volgende פיוט, die begint met de woorden עץ הדר אקקה פרי עץ הדר. Na de derde strofe, עזונו בקדוש נאדר... ונחפץ זו להדר, werd het eerste refrein, אנובב... קדוש, gezongen. Na de zesde strofe, פני מקדיה, שגיא כח... קדוש, werd het tweede refrein, אקקה פרי עץ הדר, gezongen. En zo verder tot het eind van deze פיוט, die 15 (deelbaar door 3) strofen bevat. In de Oosteuropese ritus is dat bewaard gebleven, maar in de Westeuropese ritus is dat verloren gegaan.²⁰ De Gemeente zegt nu stil deze פיוט, die begint met עץ הדר אקקה פרי עץ הדר. Elke strofe van deze פיוט bevat 3 regels, elke regel met 3 (soms 2) woorden. De strofen van deze פיוט vormen een acrostichon van קילירי בירבי קילירי.²¹ De *hazon* herhaalt in de Westeuropese ritus alleen de laatste strofe, die begint met רוננים מליץ בעדנו en eindigt met עתה לקרנת מועדנו. Daarna draagt de *hazon* het stukje, dat begint met א-ל נא לעולם תוערץ, רון שיר נשבה, תוקף תהלות תפארתו (vgl. Raw Tal, Boek van de Minhogiem, §228).²²

Vervolgens zegt de *hazon* luid het vers ויבן וילה תעלה קדשה פי אתה קדוש ישראל ומושיע en zet hij de סילוק in met de woorden אקקה בראשון לאחרון וראשון וראשון, waarna de Gemeente stil deze סילוק zegt. De strofen van de סילוק zijn van variërende lengte en hebben ook geen vast rijmschema. In sommige plaatsen wordt de סילוק niet door de *hazon* uitgelaten, doch begint deze hardop met פכתוב על יד נביאך וקרא זה אל זה ואמר. In andere plaatsen begint de *hazon* hardop bij עירין עירין, of iets verderop, bij פקדוש עפים. Dan zegt de *hazon* luid פכתוב אתה בהרתנו, על יד נביאך, waarna de קדושה van שחרית volgt. De *hazon* gaat daarna verder met רצה בהרתנו ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו יעלה ויבא, מכל העמים treden de כהנים aan om hun handen door de לויים te laten wassen. Als de *hazon* met רצה begint, betreden de כהנים het רצה. De *hazon* vervolgt het רצה en reciteert daarna מודים וועל כולם Nadat de *hazon* de woorden להודות נאה ולך נאה הטוב שמך ולך נאה הטוב שמך, נשיאת כפיים, het doechenen, uit. De פסוקים, die naast de woorden van ברכת כהנים, in het מחזור staan, werden in Nederland niet gezegd. Sjoelgangers in de Lekstraat, afkomstig uit Oost-Europa, zeiden ze wel, terwijl de כהנים neurieden. Wie deze פסוקים zegt, moet ervoor zorgen ze beëindigd te hebben, vóór de כהנים het

¹⁹ Deze פיוט ontbreekt in de handschriften van de Oosteuropese ritus en wordt aldaar dan ook niet gezegd.

²⁰ In de Westeuropese ritus komen we dit verschijnsel tegen in de פיוט van Moesof op Joum Kippoer, die begint met דעי למרחוק, waar 3 strofen het afwisselend refrein zijn, vgl. Musaph Yom Kipur, p. 2. En, weliswaar niet in Nederland (vgl. Raw Tal, Boek van de Minhogiem, § 588), in de פיוט van Shacharies op de tweede dag Roush Hashono, die begint met בצביון אתן בהוד, waar 7 strofen het afwisselend refrein zijn, zie Rosh Hashana p. 4. Vgl. wat Dr. D. Goldschmidt hierover schrijft in de inleiding van מחזור לימים נוראים לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, כרך א', ראש השנה שם, p. (34), § 6 en 7.

²¹ 15 letters, corresponderend met 15 strofen. Soms gebruikt de dichter de "achternaam" i.p.v. קיליר, als dat beter in het rijmschema past.

²² In de Oosteuropese ritus wordt het stukje א-ל נא לעולם תוערץ de eerste dag סוכות niet uitgesproken, vgl. מג"א ש"ע או"ח סי' תרמ"ד ושם מחצית השקל ד"ה "אין אומרים א-ל נא"; עיין גם בלבוש שם סע' א' ומשנה ברורה שם. סק"ב.

woord, dat de חזן uitgeroepen heeft, gaan uitspreken. Evenzo werden de רבונו של עולם, na "וישמרד" en "ויחונך", en de יהי רצון op het eind, na "שלום", in Nederland oorspronkelijk niet gezegd.

De שים שלום beëindigt daarna de חזן met חזרת הש"ץ.

Nu volgt, als het niet tevens שבת is, de נטילת לולב, het vasthouden van de ארבעה מינים, de 4 (planten-)soorten: de לולב, waaraan 2 ערבות en 3 הדסים vastgebonden zijn, en de אתרוג. De חזן zegt nu luid de ברכה van נטילת לולב en op de eerste dag ook שהחיינו. Daarna schudt hij de לולב in 6 richtingen: naar voren, naar rechts, naar achteren, naar links, naar boven en naar beneden. Als de חזן met het schudden begint, herhaalt de Gemeente de ברכות, die de חזן gezegd heeft en schudt ieder met zijn eigen לולב op dezelfde manier als de חזן. Daarna volgt het הלל-gebed, waarbij men de לולב-bundel blijft vasthouden. Alle dagen van סוכות wordt "heel" הלל gezegd. Op verschillende plaatsen in הלל wordt de לולב-bundel in de 6 richtingen geschud, zoals hierboven beschreven: Te beginnen bij de eerste 4 verzen van Psalm 118. De חזן doet het eerst, terwijl hij de verzen, die resp. beginnen met: יהודו לה' כי טוב, יאמר נא, יהודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו, יאמר נא, יהודו לה' כי טוב יאמר נא בית אהרון, ישראל en יאמר נא יראי ה' elke keer herhaalt de Gemeente het schudden, onder het uitspreken van het eerste vers יהודו לה' כי טוב, waarbij de חזן wacht tot de Gemeente ermee klaar is. De synchronisatie van het schudden met de לולב en het uitspreken van de פסוק is aldus: Bij het vermelden van ה' wordt niet geschud, bij elk ander woord in één richting, in dezelfde volgorde als hierboven bij de ברכה beschreven. Hierbij wordt בית-אהרון als één woord beschouwd. Op dezelfde wijze wordt 2 keer geschud bij ה' הושיעה נא, waarbij de Gemeente hetzelfde vers uitspreekt als de חזן voorgedragen heeft. Ook hier wordt bij het vermelden van ה' niet geschud en dit keer bij elke lettergreep in één richting: *on* (naar voren) - *no* (naar rechts), *hou* (naar achteren) - *shie* (naar links) - *ngo* (naar boven), *no* (naar beneden). Aldus geschiedde in de Lekstraat. Anderen schudden bij elk woord, behalve ה', in 2 richtingen: אנה - naar voren en naar rechts, הושיעה - naar achteren en naar links, נא - naar boven en naar beneden. Tenslotte schuddden de חזן en de Gemeente, tegelijkertijd, elke twee keer, bij uitspreken van het slotvers van deze Psalm: יהודו לה' יהודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו. Na het beëindigen van het הלל-gebed wordt de לולב-bundel ter zijde gelegd en pas weer opgenomen bij het voordragen van de הושיעה נא ná de herhaling van het מוסף-gebed.

Onmiddellijk na הלל zegt de חזן Kaddiesh Tiskabbal. De eerste dag סוכות wordt er geen שיר היחוד uitgesproken. Immers op Kol Nidrei zijn op het eind van de dienst de 7 יהודו-liederen uitgesproken voor de 7 dagen van הדיפורים tot en met vandaag. Wel wordt nu, met geopende ארון הקודש, de שיר הכבוד, die begint met אנעים זמירתי, beurt om beurt door de חזן en de Gemeente gezongen. Daarna zeggen de rouwenden Kaddiesh. Nu volgen de שיר של יום en, in de plaatsen waar dat gebruikelijk is, de speciale מזמור voor de eerste dag סוכות, Psalm 76, לשיר לַאסָף מִזְמוֹר בְּגִיטָה בְּנֵצֶחַ בְּגִיטָה בְּנֵצֶחַ בְּגִיטָה בְּנֵצֶחַ בְּנֵצֶחַ בְּנֵצֶחַ. ²³

Het laajenen

²³ Zoals Utrecht, Elburg en Borculo.

Terwijl de אֲרוֹן הַקֹּדֶשׁ geopend wordt, zet de חַזֵּן het בְּנִסּוּעַ חַזֵּן in, wat door allen gezamenlijk gezongen wordt. Er worden 2 סְפָרֵי תוֹרָה uit de אֲרוֹן הַקֹּדֶשׁ gehaald. Als de חַזֵּן het vers לְעִמּוֹ יִשְׂרָאֵל van de תּוֹרָה zegt, moeten deze 2 סְפָרֵי תוֹרָה al in de handen zijn van resp. de חַזֵּן en degeen die met de מִטְוָה van שְׁנֵי סְפָרִים vereerd is. De חַזֵּן reciteert nu, וְעַתָּה, 3 keer de מִידוֹת, "ג' מידות", die beginnen met וְחַנּוּן en de גְּמוּלָה. De Gemeente zegt het ook 3 keer zacht voor zichzelf. Daarna zegt iedereen zacht voor zichzelf het stuk dat begint met וְעַתָּה.²⁴ Dit stuk wordt afgesloten met het 3 keer zingen door de חַזֵּן van de פְּסוּקַת וְגוֹ' וְאֵי תְפִילְתִּי, hetwelk door de Gemeente stil begeleid wordt.²⁵ Als de חַזֵּן dit gedaan heeft, wordt de אֲרוֹן הַקֹּדֶשׁ gesloten.

De חַזֵּן zingt nu het vers וְנִרְמַמְמָה שמו יחדו, waarna allen de הַגְּדוּלָה לך ה' הגדולה, waarna allen de הַגְּדוּלָה לך ה' beginnen te zingen. Bij de woorden וְנִרְמַמְמָה ה' אֱלֹהֵינוּ beginnen de חַזֵּן en degeenen die achter hem voor de אֲרוֹן הַקֹּדֶשׁ staan, zich in de richting van het אַלְמֶמְמֹר te begeven. Terwijl zij naar het אַלְמֶמְמֹר lopen zegt ieder voor zichzelf de פְּסוּקָה, die beginnen met resp. עַל הַכֹּל en אֵב הַרְחָמִים. Het oproepen gaat via וַיִּעֲזֹר וַיִּגַּן.

Uit het eerste סְפָר wordt de afdeling uit פָּר' אָמֹר gelaajend, waarin alle Feestdagen aan de orde komen, וַיִּקְרָא 22:26-23:44. Op een weekday worden hierbij 5 mensen opgeroepen en op שַׁבָּת, 7, zoals aangegeven in de מַחְזוֹרִים.

Indien er op שַׁבָּת ook een אַחֲרוֹן wordt opgeroepen, dan is er een extra "stop" in שַׁבָּת na vers 36, dat eindigt met de woorden לֹא תַעֲשׂוּ עֲבֹדָה.²⁶ De אַחֲרוֹן wordt opgeroepen bij vers 37.

Als het laajenen uit het eerste סְפָר voltooid is, wordt het tweede סְפָר op de שׁוּלְחָן gelegd en zegt de שַׁחֲרִיָּה, חַזֵּן, staand op het אַלְמֶמְמֹר voor de 2 סְפָרֵי תוֹרָה, חַזֵּן, חַזֵּן, Half-Kaddish.²⁷

Uit het tweede סְפָר wordt het stukje uit פִּינָחָס gelaajend, dat het מֹעֶסֶף-offer van de eerste dag שׁוֹכֵט beschrijft, בְּמַדְבָּר 29:12-16.

Daarna wordt de פְּטִירָה gelezen. Deze komt uit het boek זְכָרְיָה, 14:1-21. Deze cryptische tekst wordt al in een בְּרִייתָא in de תַּלְמוּד als פְּטִירָה voor de eerste dag שׁוֹכֵט vermeld.²⁸ Rashi t.p. merkt op dat het אַרְבָּעִים וְשֵׁשׁ van שׁוֹכֵט, שׁוֹכֵט, שׁוֹכֵט (vers 16), in het Einde der Dagen door alle volkeren, in dit hoofdstuk vermeld wordt. Na de בְּרִייתָא van de פְּטִירָה worden, als het ook שַׁבָּת is, de 2 stukken פּוֹרְקָן en de מִי שֶׁבִירַךְ voor de Gemeente gezegd. Er wordt op de eerste dag שׁוֹכֵט een speciale פְּטִירָה voor de Gemeente gezegd.

²⁴ In de Nederlandse מַחְזוֹרִים is de aanhef van dit stuk op de בְּנִסּוּעַ חַזֵּן en op de שְׁלֹשׁ רִגְלִים is het: וְעַתָּה. In de Duitse מַחְזוֹרִים is het altijd וְעַתָּה. Ik weet niet of dit verschil in de Nederlandse מַחְזוֹרִים ergens op gebaseerd is, of dat het een inconsistentie is. In de Oosteuropese מַחְזוֹרִים is de aanhef altijd: וְעַתָּה.

²⁵ 69:14 תהלים.

²⁶ Volgens Raw Tal na vers 40, vgl. Raw Tal, Boek van de Minhogiem, §721.

²⁷ Uit de opmerking van de רַמְבַּם in ה' ס' קמ"ז ס' ה' in רמ"א kan men opmaken dat het tweede סְפָר, nadat het eenmaal op het אַלְמֶמְמֹר gelegd is, er blijft liggen en er niet van wordt weggehaald. In tegenstelling tot wat soms gedacht wordt, hoeft het tweede סְפָר hoeft ook niet speciaal rechts van het eerste סְפָר gelegd te worden (daar wordt uitsluitend in חב"ד op gelet), maar waar er plaats voor is op het אַלְמֶמְמֹר. Er bestaat zelfs een zekere voorkeur voor links, vgl. ס' קמ"ז ב', חלק ב', vgl. ס' קמ"ז י' en de aldaar aangegeven bron.

²⁸ מגילה ל"א ע"א.

de **הזון** terwyl hij het **ספר** vasthoudt. Zodra hij daar zo staat, roept de **הזון** luid de woorden **נא הושע** uit, welke door de Gemeente herhaald worden. Daarna zegt de **הזון** de 4 **למענה**-verzen waarop de Gemeente elke keer **נא הושע** antwoordt. De **הזון** verlaat nu de **עמוד** met de **לולב**-bundel en de **אתרוג** in zijn hand en begint de **הקפה** (rondgang) om het **Almemmor**. De **הקפה** sluiten zich achter hem aan. De **הקפה** gaat via de linkerzijde van het **Almemmor** (de plaats waar de **הרב** staat tijdens het **השחרית**). De **הקפה** van de eerste dag, **אערך שועי**, wordt tijdens de **הקפה** door de Gemeente onder leiding van de **הזון** geciteerd. Daarbij worden in de Westeuropese ritus, noch vóór de verzen van de **הקפה**, noch erna, de woorden **נא הושע**, die niet in het **מחזור** staan, toegevoegd, zoals gebruikelijk in andere riten. Alleen wat in het **מחזור** afgedrukt is wordt geciteerd. Op de laatste twee verzen **שדי מושיעי** en **תושיעי** antwoordt de Gemeente telkens **נא הושע**. Daarna roepen allen samen uit **נא הושע**. De **הזון** moet ervoor zorgen dat als deze woorden uitgeroepen worden, hij vooraan bij de trappen aan de rechterzijde van de **הקודש** gekomen is. Degenen die deelgenomen hebben aan de **הקפה** vormen nu een rij, of, indien er daarvoor te veel zijn, 2 rijen. Het eerste vers van de volgende **פיוט** **לישע עמך: פיוט** wordt luid door de **הזון** uitgesproken en door de Gemeente beantwoord met **נא הושע**. De Gemeente gaat daarna stil verder. De laatste 2 verzen **שהושעת שבות שבטי יעקב וגו'** en **שהושעת שומרי מצוות** worden elk eerst door de **הזון** voorgedragen en daarna door de Gemeente herhaald. Vervolgens roepen allen weer uit **נא הושע**. Hierop brengt de **הזון**, die met het **ספר תורה** op het **Almemmor** staat, het terug naar de **הקודש** en gaan de **הקפה** terug naar hun plaats. Men zegt nu zachtjes het volgende stukje, dat begint met **את עמך**.

2. De eerste dag **שבת** valt op **שבת**. Dan wordt de **לולב**-bundel niet gebruikt. De **הושענא** van **שבת** "אום נצורה כבבת" wordt uitgesproken zonder dat er een **הקפה** wordt gemaakt. Iedereen blijft op zijn plaats staan. Er wordt geen **ספר תורה** uit de **הקודש** gehaald en er is ook geen **פתיחה**, zoals in de Oosteuropese ritus. Het begin van de voordracht van de **הושענא** is zoals bij 1. hierboven beschreven. De **הזון** zegt daarna luid het eerste vers van de **פיוט** van **שבת**: "אום נצורה כבבת", waarna de Gemeente stil verder gaat. De laatste 2 verzen **שבועה בדת קורא בשבת** en **שכלו שבת** worden luid door de **הזון** voorgedragen en daarna door de Gemeente beantwoord met **נא הושע**. Vervolgens roepen allen weer samen uit **נא הושע**. De **הזון** zegt nu luid het eerste vers van de volgende **פיוט**: **אום נצורה כבבת**, waarna de Gemeente stil verder gezegd. Het laatste vers van de volgende **פיוט** **אום נצורה כבבת** wordt door de **הזון** voorgedragen en daarna door de Gemeente herhaald. Vervolgens roepen allen weer uit **נא הושע**. Hierop zegt men zachtjes het stukje, dat begint met **את עמך**.

In beide gevallen zegt de **הזון** nu **Kaddish Tiskabbal**. Allen zingen nu samen **אין** **אמר רבי אלעזר** en **השיר שהלויים היו אומרים בבית המקדש**, **פטום הקטורת**, **כאלוקינו** gezegd worden. Daarna wordt door allen samen **לשבח עלינו** gezongen, waarna de **הושענא** zeggen. Hiermee is de dienst beëindigd.

Mincho, de namiddagdienst

Als de eerste dag סוכות op שבת valt, wordt in וזאת הברכה gelaajend uit (de eerste 3 afdelingen). Vóór het “Ausheben” wordt op שבת, na de Half-Kaddish na ובה לציון, het vers ואני תפילתי לך ה' וגו' gezegd.²⁹

De עמידה is gelijk aan die bij שחרית; bij de herhaling ervan wordt, zoals gebruikelijk (met uitzondering van יום כיפור) de gewone (korte) קדושה gezegd. Op het eind wordt op een weekdag רב שלום gezegd en op שבת: שים שלום. שבת wordt ook op שבת niet gezegd.

סוכות tweede avond ingaande

De tweede avond is de opbouw van de dienst als de eerste avond. Zoals al vermeld, als het nu uitgaande שבת is, zijn de פיוטים van deze avond al de avond ervoor gezegd en worden nu de פיוטים van de eerste avond gezegd.

De auteur van de מעריבים van de tweede avond is ר' אליעזר בר שמשון.^{30,31} De מעריבים bestaan deze avond uit 5 vierregelige strofen, die op de daarvoor bestemde plaatsen worden ingevoegd: (1) חג אָסִיף, (2) חג הַסִּכּוֹת, (3) חג הַמּוֹרָא, (4) סִכָּה א-ל נִשְׁגָב בְּמוֹרָא, (5) חג טִלְיָא en חג פְּקוֹת, die begint met חג פְּקוֹת, פיוט, die begint met חג פְּקוֹת, die op het eind van אמת wordt ingevoegd en door de vierregelige strofe (3) wordt afgesloten en een פיוט, die op het eind van אָלוֹקֵינוּ ה' אָלוֹקֵינוּ wordt ingevoegd.

De פיוטים (1), (2), (4) en (5) worden uitgesproken zoals bij de eerste avond beschreven. De eerste letters van het eerste woord in de regels van (1) en (2) geven, na weglating van het woord חג, de letters van א tot en met ה. De overige letters van het חג אָלוֹקֵינוּ ב"א krijgen men door de eerste letters te nemen van het eerste woord in de regels van חג טִלְיָא (4) en חג פְּקוֹת (5), wederom met weglating van het woord חג, en de letters in deze twee פיוטים, die met een punt erboven (in de handschriften) zijn aangegeven. Op deze manier vormen de פיוטים (1), (2), (4) en (5) een acrostichon van het חג אָלוֹקֵינוּ ב"א.

In אמת, na שמע, zegt de Gemeente tot (en met) שירי לך ענו שירה. De חזן herhaalt dit vanaf וּמְלִכּוֹתוֹ בְּרִצּוֹן קָבְלוּ עָלֵיהֶם en reciteert de eerste strofe van de nu volgende פיוט: חג טִלְיָא. Deze פיוט bevat 22 strofen, elke strofe van 3 regels en bijna elke regel van 3 woorden (zonder het woord סוכה op het begin van elke strofe). Deze strofen eindigen alle met dezelfde lettergreep ים- en rijmen op elkaar. De eerste twee regels van elke strofe (zonder het woord סוכה) vormen een acrostichon van een dubbel א"ב, d.w.z. א,א,ב,ב,א,א etc. De Gemeente zegt dan stil deze פיוט tot en met de woorden לְשִׁכְנֵיהֶם, waarna de חזן de gehele laatste strofe ervan, beginnend met לְצַל לְנוּ לְצַל, herhaalt. Daarna zegt de Gemeente het vierregelige stukje (3), dat deze פיוט afsluit. Dit begint met חג טִלְיָא א-ל נִשְׁגָב בְּמוֹרָא en eindigt met מְשִׁירֵי אֶהוּדָנוּ בְּשִׁירָה לְשׁוֹרְרֵהָ. Meteen daarna spreekt de Gemeente de slotregel בְּגִילָה בְּרִנָּה בְּשִׂמְחָה רַבָּה וְאָמְרוּ כְּלֶמֶת וְאָמְרוּ uit. Dit alles wordt dan in zijn geheel door de

²⁹ תהלים 69:14

³⁰ Eli-ngezer, de zoon van Shimshoun. Een פיוט van deze dichter komt ook voor in het zgn. מחזור ויטרי (eindredactie 1208).

³¹ In de Oosteuropese ritus worden de tweede avond andere מעריבים, die ook van een andere auteur zijn, uitgesproken.

herhaald. Dit vierregelige stukje (3) begint ook met het woord סוכה. De derde regels van de strofen van de hoofd-פיוט vormen, samen met de eerste drie regels van het afsluitend stukje (3) (wederom zonder het woord סוכה), een acrostichon van de naam van de auteur met een wens voor hem וְגִדְל בְּתוֹרָה אֲמֵן Eli-ngezer, de zoon van Shimshoun, moge hij groot worden in Touro-studie, Omein (de letters van אֲמֵן komen uit het afsluitend stukje (3)).³²

Bij השְׂפִיבְנוּ zegt de Gemeente tot שלומך ופרוש עלינו סוכת שלומך, de חזן herhaalt השְׂפִיבְנוּ vanaf אֲדַבְרָה וְאֶעֱיֵדָה en zet de nu volgende פיוט in met de woorden ושמור צאתנו ובואנו אֲדַבְרָה וְאֶעֱיֵדָה. Deze פיוט is een "ביכור", d.w.z. een extra-toevoeging, waarin iets beschreven wordt uit de tijd dat het המקדש בית המקדש nog bestond.³³ Ditmaal zijn dit de תרומות en מעשרות, die destijds in reinheid in Jerushalajim genuttigd werden. Wij spreken de hoop uit dat de glorie van de סוכת דוד (bedoeld wordt de Tempel) in ere hersteld zal worden. De Gemeente zegt nu deze פיוט, inclusief de afsluitende berocho וְגו' פורש וגו' ברוך אתה ה' פורש וגו'. Uitsluitend dit פורש וגו' ה' פורש וגו' wordt daarna door de חזן herhaald en niet ook de laatste woorden van de פיוט. Deze פיוט bevat 7 strofen, elke strofe van 6 regels, bijna elke regel van 5 woorden. De 6^e regel is steeds een parafrase van een citaat uit תנ"ך. De regels vormen een acrostichon van het א"ב en vervolgens van de naam van de auteur met een wens voor hem וְאֲמֵן חֲזַק בְּשִׁמְשׁוֹן Eli-ngezer, de zoon van Shimshoun, moge hij sterk en moedig zijn.³⁴ Nu volgt door de Gemeente en daarna door de חזן וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל: חזן.

De tweede avond סוכות kan het niet ingaande שבת zijn. Als het uitgaande שבת is roept de שמש, onmiddellijk voor de עמידה van de tweede avond, het woord "והודיענו" uit. Het vervolg van de dienst is zoals bij de eerste avond beschreven.

De ochtenddienst op de tweede dag סוכות

De ochtenddienst van de tweede dag סוכות is op dezelfde manier opgebouwd als die van de eerste dag. De Shacharies-חזן begint weer luid met שמך הגדול בכבוד שמך.

De יוצר en de overige פיוטים van de tweede dag worden, net als de פיוטים van de eerste dag, toegeschreven aan רבי אלעזר הקליר.³⁵ De strofen van de יוצר bevatten 3 regels; de laatste regel is een citaat uit de תורה, behalve in de laatste strofe. Aanvankelijk komen deze citaten, soms met een kleine wijziging, uit de verzen over סוכות uit de פרשת המועדים in ויקרא 23: 39-44, vervolgens zijn deze citaten het begin van de verzen over סוכות uit de afdeling die op יד מתנת יד 16: 13-17.³⁶ In de laatste strofe, die begint met תוֹמְכֵי סִסְבֵי דְשָׂאִים, is in de derde regel een citaat uit

³² "אֲלֵיֶעֱזֵר בְּרַ שְׁמִשׁוֹן יִגְדֵל בְּתוֹרָה אֲמֵן" zijn 25 letters en het aantal regels dat bijdraagt tot dit acrostichon is 22+3=25.

³³ Vgl. Pesach p. 2.

³⁴ Het acrostichon van het א"ב is bereikt na de vierde regel in de vierde strofe. De laatste twee regels van deze strofe maken geen deel uit van het acrostichon. Het acrostichon van de naam van de auteur begint in de vijfde strofe. Tot en met de ה van חֲזַק (en daarna nog de ו en א van וְאֲמֵן) wordt dit acrostichon ook gevormd door de eerste letters van de opeenvolgende regels. Daarna door letters die met een punt erboven (in de handschriften) zijn aangegeven.

³⁵ In veel מהזורים staat als inleidende opmerking dat de יוצר op het eind als acrostichon de naam שלמה van de auteur zou bevatten. Dit is evenwel niet juist (vgl. The Complete Artscroll Machzor, Succos-Nusach Sefard (2002), p. 240, opmerking rechts onderaan).

³⁶ 19 citaten komen uit de פרשת המועדים en 5 uit de afdeling uit ראה.

...ש,...ב en zo gaat dit verder in de volgende strofe: ...ק,...ד ;...ר,...ג. Dit schema wordt aangegeven met "ש" ב"ת, "א"ת. De laatste 2 regels van de laatste strofe worden door de hazzan voorgedragen: יִאָגְדוּ מִמְרַחֵק כָּל קְרוֹאֵיהֶּ, כְּתוּרִים לְמִכּוֹן הַר צִיּוֹן וְעַל מִקְרָאֵיהֶּ. De משלש heeft 5 strofen.⁴²

De Gemeente staat dan op en zegt luid zowel het vers beginnend met de woorden ה' ימלוך als het daarop volgende vers beginnend met קדוש.^{43,44} Daarna herhaalt de hazzan deze verzen. De hazzan zet dan de volgende פיוט in die begint met de woorden: בְּלִי תְהִי מִצּוֹת סֶכֶּה בְּעֵינֶיהָ קְלָה. De Gemeente gaat stil verder. Deze פיוט volgt geen bepaald rijmschema. De hazzan gaat hardop bij het vers וּמְרוֹם וְקְדוּשׁ, dat hij luid reciteert en dat daarna luid door de Gemeente herhaald wordt. De hazzan zet dan de volgende פיוט in met de woorden אָב תַּחַת עֵץ סֶכֶּה en de Gemeente gaat stil verder. Deze פיוט heeft 9 strofen, en elke strofe is van 4 regels. De oneven regels van deze פיוט vormen een acrostichon van de naam van de auteur אֶלְעָזָר בִּירְבִי רְצוּי דַת הַשּׁוֹאֵבָה.⁴⁵ De laatste strofe van deze פיוט wordt door de hazzan voorgedragen: שְׁאָבוּ, חֲקוּק בֶּה חֲשָׁבוּ, כְּמוֹ בְּסִין קָשְׁבוּ, בְּסִפּוֹת תִּשְׁבּוּ. Daarna draagt de hazzan het stukje, dat begint met וְרוֹן שִׁיר וְשִׁבְחָה, תוֹקֵף תְּהִלּוֹת תִּפְאָרְתוֹ א-ל-נָא לְעוֹלָם תוֹעֲרֶץ, in zijn geheel voor (vgl. Raw Tal, Boek van de Minhogiem, §228).

De volgende 2 strofen קדוש en לְסוֹכְכֵי לְמִסְכֵי, לְנִסְכֵי בְּנִסְכֵי, בְּנִסְיַכַת קְדוּשׁ worden nu voorgedragen: elk eerst door de hazzan en daarna meteen luid door de Gemeente herhaald.⁴⁶ De hazzan zet dan de volgende פיוט in die begint met de woorden אָמְנָם מִצְנָה גוֹרְרָת מִצּוֹת, אֶהְלֵל בְּכָה וְלִשׁוֹן, לְמְרוֹם וְקְדוּשׁ. Vervolgens zegt de hazzan luid het vers וּבְכֹן וְלָה מַעֲלָה קְדוּשָׁה כִּי אַתָּה קְדוּשׁ יִשְׂרָאֵל. De Gemeente gaat stil verder. Deze פיוט heeft 8 strofen, en elke strofe is van 3 regels. De regels van deze פיוט vormen een acrostichon van het א"ב.⁴⁷ De laatste strofe van deze פיוט wordt door de hazzan voorgedragen: וְיַעֲזֹר אֶהְבֵּת אֵיתָנִים וְכַהֵן פֶּאֶר חַתוּנִים, שִׁירוֹת וְתִשְׁבְּחוֹת מְשֻׁנְגִים וְאַחֲרֵימּוֹ זֵיעַ חִיּוֹת נוֹתָנִים. Dan zegt de hazzan luid וְיַעֲזֹר אֶהְבֵּת אֵיתָנִים וְכַהֵן פֶּאֶר חַתוּנִים, שִׁירוֹת וְתִשְׁבְּחוֹת מְשֻׁנְגִים וְאַחֲרֵימּוֹ זֵיעַ חִיּוֹת נוֹתָנִים.

⁴² De derde regel in de vijfde strofe bevat de י met de מ en de vierde regel de כ met de ל.

⁴³ 146:10 תהלים: ימלוך ה'.

⁴⁴ (א-ל נא ואתה קדוש). Ibid. 22:4 (zonder de woorden נא ואתה קדוש).

⁴⁵ De oneven regels in de eerste vijf strofen vormen het begin van dit acrostichon, אֶלְעָזָר בִּירְבִי (resp. $5 \times 2 = 10$ regels en 10 letters). De rest van het acrostichon, קְלִיר, wordt gevormd door de eerste letters van de volgende 4 strofen.

⁴⁶ Deze twee strofen waren oorspronkelijk het afwisselend refrein, na elke strofe, van de nu volgende פיוט, vgl. p. 123-124. Dit is het verschijnsel dat we besproken hebben bij de פיוט van de eerste dag, die begint met וְיַעֲזֹר אֶהְבֵּת אֵיתָנִים וְכַהֵן פֶּאֶר חַתוּנִים, שִׁירוֹת וְתִשְׁבְּחוֹת מְשֻׁנְגִים וְאַחֲרֵימּוֹ זֵיעַ חִיּוֹת נוֹתָנִים, vgl. p. 6. Ditmaal is dit verschijnsel ook in de Oosteuropese ritus verloren gegaan, behalve dat aldaar op het eind de strofe וְיַעֲזֹר אֶהְבֵּת אֵיתָנִים וְכַהֵן פֶּאֶר חַתוּנִים, שִׁירוֹת וְתִשְׁבְּחוֹת מְשֻׁנְגִים וְאַחֲרֵימּוֹ זֵיעַ חִיּוֹת נוֹתָנִים herhaald wordt (de פיוט bevat een even aantal strofen!).

⁴⁷ De eerste regel van de achtste en laatste strofe begint met een ת. De andere twee regels van deze strofe maken geen deel meer uit van het acrostichon.

waarna de קדושה van שחרית volgt. Het vervolg van de dienst is dan als op de eerste dag, met de volgende uitzonderingen:

1. Als de tweede dag op zondag valt, wordt vandaag de שהחיינו bij de לולב נטילת uitgesproken.

2. Vanaf vandaag wordt weer voor אנעים זמירות de שיר היחוד uitgesproken. De speciale מזמור, in de plaatsen waar deze gezegd wordt, is gelijk aan die van de eerste dag, Psalm 76, למנצח בנגינת מזמור לאסף שיר.

3. Het laajenen is hetzelfde als de eerste dag, waarbij in elk geval maar 5 mensen worden opgeroepen. De הפטרה evenwel komt uit 'מלכים א', 8:2-21. Deze הפטרה bevat een gedeelte van de beschrijving van de inwijding van de Eerste Tempel door Koning Salomon. Deze vond plaats gedurende 14 dagen in de maand תשרי (ירח), waarvan de laatste 7 samenvielen met סוכות (zoals in de eerste zin van de הפטרה staat: בקה, op het Feest, waarmee סוכות bedoeld wordt).

Het א-ל למושעות-gedicht van de tweede dag begint met de woorden אערודך שועי. Als de tweede dag op zondag valt, wordt vandaag voorgesproken.

De מנהג-dienst is als op de eerste dag, wanneer deze niet op שבת valt. Als het vrijdag is volgt nu de orde van שבת קבלת.

De avonddienst uitgaande Jomtow

Als de tweede dag op vrijdag valt, volgt nu de avonddienst van ingaande שבת, maar zonder מדליקין. Zo niet, dan volgt de מעריב-dienst van חול. In de שמונה עשרה worden חוננתנו ויבוא en אתה חוננתנו ingevoegd. Na de עמידה wordt Kaddish Tiskabbal gezegd. Daarna de הבלה met alleen een beker wijn, עלינו en Kaddish voor de rouwenden.⁴⁸

Choul Hamougeid, de Tussendagen, (חזה"מ)

De ברכות over de תפלין worden door de חזן niet hardop gezegd. De Gemeente legt de תפלין af meteen na de קדושה van שחרית en de חזן voor het opnemen van de לולב voor הלל (anders dus dan op חזה"מ פסח, vgl. Pesach, p. 18).

Alle dagen סוכות wordt heel הלל uitgesproken, omdat elke dag van סוכות als een feestdag op zichzelf beschouwd wordt (vgl. Pesach, p. 18, noot 57).

Het laajenen van חזה"מ komt uit במדבר 29:17-34. Buiten ישראל, ארץ, is de eerste dag סוכות חזה"מ de 3^e dag. Volgens het principe van דיומא zijn er 2 dagen Jomtow gehouden. Dit principe voortzettend, bestaat er twijfel omtrent de derde dag of het echt de derde dag is of pas de tweede dag van סוכות. Daarom worden de verzen van וביום השני (17-19) voor de כהן gelezen, die van השלישי (20-22) voor de לוי. Omdat we niet hetzelfde nog een keer willen laajenen, wordt voor de eerste ישראל gelaajend וביום הרביעי (23-25), zonder dat dit enig verband met de huidige dag

⁴⁸ Het kan niet ook uitgaande שבת zijn, want de tweede dag סוכות kan niet op שבת vallen.

heeft.⁴⁹ Voor de tweede ישראל wordt steeds de gehele ספיקא דיומא gelaajend, in ons geval: וביום השלישי en וביום השני. Daarna wordt Half-Kaddish gezegd. Zo gaat het ook de andere dagen חוה"מ (behalve הושענא רבה): Voor de כהן wordt de vorige dag gelezen, voor de לוי de huidige dag, voor de eerste ישראל de volgende dag en voor de tweede ישראל de gehele דיומא: ספיקא דיומא: de vorige dag en de huidige dag. Als het laajenen op רבה הושענא ook volgens dit patroon zou gaan, zou voor de eerste ישראל het Moesoffer van עצרת שמיני gelezen worden. Dit kan natuurlijk niet, omdat het nog סוכות is. Daarom gaat het laajenen op רבה הושענא aldus: וביום השלישי, כהן, וביום השישי, לוי, וביום השביעי, לוי, וביום השני, לוי, וביום השלישי, לוי, וביום השני, לוי, וביום השלישי, לוי. Op שבת חוה"מ worden uit het tweede ספר voor de מפתיר de beide stukjes van de דיומא ספיקא gelezen. Dus, als bijvoorbeeld שבת חוה"מ op de derde dag valt, worden voor de מפתיר וביום השני en וביום השלישי.

In de פרשת הקרבנות in מוסף wordt, vanwege de דיומא ספיקא, het offer van de vorige en de huidige dag gezegd. Dit correspondeert met wat voor de tweede ישראל uit de תורה wordt gelezen.

De הושענות worden eveneens direct na de herhaling door de חזן van מוסף, op dezelfde wijze als de eerste טוב-יום-dagen, uitgevoerd.

De speciale מזמור, in de plaatsen waar dat gebruikelijk is, is voor alle חוה"מ-dagen, behalve הושענא רבה, maar ook voor שבת, Psalm 31, בך ה' חסיתי, למנצח מזמור לדוד, אַל אַבוֹשָׁה לְעוֹלָם, בְּצַדִּיקְתָּךְ פִּלְטֵנִי.

Houshangno Rabbo - הושענא רבה

De 7^e en laatste dag סוכות wordt הושענא רבה genoemd. Het laajenen op רבה הושענא is al eerder besproken (in het algemene kader van המועד חול). Op deze dag worden 7 ספרי met de לולב-bundel en de אתרוג gemaakt. Vóór deze הקפות worden ook 7 ספרי תורה uit de ארון הקודש gehaald.⁵⁰ Behalve degeen die הוצאה והכנסה gehad heeft bij het laajenen, worden nog 6 personen vereerd met het dragen van een תורה ספר naar het Almémor en het aldaar vast te houden tijdens de הקפות. De חזן wacht met het uitroepen van ואלוקינו נא למענך אלו קינונו, tot deze 7 mensen zich op het Almémor rondom de opgesteld hebben. De volgende הושענא-gedichten worden tijdens de הקפות

⁴⁹ De Ashkenaziem volgen hierbij de beslissing van de רמ"א in 'א' סע' ג, ש"ע או"ח סי' תרס"ג. De Portugezen en algemener de Sefaradiem volgen de מחבר, ר' יוסף קארו, die er geen probleem in ziet om 2 keer hetzelfde te laajenen voor verschillende personen. Zij laajenen dan ook op de eerste dag חוה"מ voor de eerste ישראל וביום השלישי. De andere עליות zijn als bij de Ashkenaziem. Dientengevolge volgt het laajenen op רבה הושענא bij de Sefaradiem hetzelfde patroon als op de andere dagen חוה"מ: voor de כהן verzen van וביום השישי, לוי, וביום השביעי, לוי, וביום השני, לוי, וביום השלישי, לוי, וביום השני, לוי, וביום השלישי, לוי. In Utrecht, Rotterdam en Den Haag wordt na elke הקפה 7^e ספר תורה teruggedragen naar de ארון הקודש, zoals op de andere dagen van סוכות, vgl. Raw Tal, Boek van de Minhogiem, §743. In plaatsen, zoals Amsterdam, waar alle 7 ספרי תורה samen teruggedragen worden naar de ארון הקודש, gebeurt dat pas ná het uitspreken van alle הושענא-gedichten, dus na het 3 keer uitroepen door de חזן en de Gemeente van מבשר ומבשר ואומר en nadat de Gemeente stil het stukje ואלוקינו heeft, vóór Kaddish Tiskabbal.

Elke strofe van deze פיוט bevat 3 regels. De eerste twee regels bevatten telkens 5 woorden (daarom staat in het Machzor van Goldschmidt het woord והנורה uit de eerste regel tussen haakjes), terwijl de derde regel een citaat uit תנ"ך is van maximaal 5 woorden. Als we de beginletters van de eerste twee regels van de eerste 3 strofen beschouwen, dan zien we het volgende schema:

1^e strofe: ...א, ...א

2^e strofe: ...ב, ...ב

3^e strofe: ...ג, ...ג

De 4^e strofe begint met de letter מ en eindigt met het woord קדוש.

Volgens dit schema gaat deze פיוט verder in groepjes van 4 strofen. In totaal bevat de פיוט 32 strofen, d.w.z. 8 groepjes van 4 strofen. Uiteindelijk krijgen we dus een acrostichon van een dubbel א"ב, d.w.z. א,א,ב,ב, etc. In het laatste groepje van 4 strofen, volgt de eerste strofe nog dit schema:

29^e strofe: ...ת, ...ת.

De 30^e en de 31^e strofe kunnen dit schema natuurlijk niet meer volgen (want de 22 letters van het א"ב zijn "op"). De 32^e en laatste strofe begint met weer met de letter מ en eindigt met het woord קדוש. In alle 8 קדוש-strofen wordt de naam van de auteur מאיר als combinatie van letters met een punt erboven (in de handschriften) aangegeven. De מ aan het begin is steeds de eerste letter van dit acrostichon. De eerste קדוש-strofe bevat ook de naam van de vader in het acrostichon: מאיר בר יצחק. Dit acrostichon komt nog een keer voor als combinatie van letters uit de 29^e, 30^e en 31^e strofe, die met een punt erboven (in de handschriften) aangegeven.

Nadat de חזן de יוצר, zoals aangegeven, ingezet heeft, gaat de Gemeente stil verder tot de 4^e strofe, die begint met בָּרוּךְ שְׁעֵינָתוּ בְּרוּךְ שְׁעֵינָתוּ en eindigt met het woord קדוש. Deze strofe wordt geheel door de חזן voorgedragen. Zo gaat dit ook verder: alle 8 op קדוש eindigende strofen worden geheel door de חזן voorgedragen.⁵³ De rest wordt stil door de Gemeente gezegd en niet door de חזן herhaald.

In de Westeuropese ritus wordt op שבת חול המועד סוכות geen אוּפּן uitgesproken.

Er wordt wel een זולת uitgesproken. Daarom wordt de korte vorm van ויציב אמת על הראשונים vóór de זולת wordt niet door de חזן voorgedragen. De זולת wordt door de חזן ingezet met de woorden אֲזַכְרָה מִקֵּדָם פְּלִאָה, לְשִׁמָּה וּלְזִכְרָה תִּשְׁק וְזולת wordt door de Gemeente gezegd. De laatste regel wordt door de חזן voorgedragen: קוּמָה עֲזַרְתָּה לָנוּ וּפְדוּנוּ לְמַעַן חֲסִדָּה. Daarna gaat men verder met עזרת אבותינו. De strofen van de זולת bevatten 4 regels, elke regel van 6 woorden, en de vierde regel is een citaat uit תנ"ך. Als we de eerste drie regels van de זולת beschouwen en elke regel splitsen in 2 groepjes van 3 woorden, zien we het volgende schema:

1^e regel: ...ל, ...א

2^e regel: ...מ, ...ב

3^e regel: ...ג, ...ג

De 4^e regel, zoals gezegd een citaat uit תנ"ך, staat los van dit schema.

⁵³ Vgl. Raw Tal, Boek van de Minhogiem, §109.

Volgens dit schema gaat de זולת ook verder: ...ע,...;...ד,...ט etc. Dit schema wordt aangegeven met ב"מ, א"ל. De זולת heeft 5 strofen. De vierde strofe begint aldus:

1^e regel: ...י,...ש. Nu is er een kleine afwijking van dit schema: de 2^e regel begint met een כ en de ת komt pas aan het begin van de derde regel. De vierde regel is weer een citaat uit תנ"ך. In de vijfde strofe vormen de vier regels het acrostichon יצחק, de naam van de auteur van deze זולת, over wie verdere gegevens ontbreken.

Daarna volgt de gewone עמידה van שחרית op שבת, waarin יעלה ויבוא wordt ingevoegd. Op שבת חול המועד wordt niet gedoechend. Na de herhaling van de עמידה, wordt heel הלל gezegd, maar zonder dat met de לולב geschud wordt. Daarna spreekt de זון Kaddish Tiskabbal uit. Nu worden de שיר היחוד van שבת, שבת, אנועים זמירות, שיר הכבוד, ארון הקודש, de Gemeente gereciteerd, resp. gezongen. Daarna zeggen de rouwenden Kaddish. Dan volgen de שיר של יום, שבת, Psalm 92, Psalm 31, שיר ליום השבת, שבת, שיר לזמור, פסוקים 2, פסוקים 1, פסוקים 2. Daarna zeggen de rouwenden weer Kaddish.

Vervolgens wordt קהלת gelezen. De זון draagt het eerste vers ervan, דברי קהלת בן, פסוקים 2, פסוקים 2, פסוקים 2, פסוקים 2. Daarna herhalen allen samen luid de voorlaatste פסוק וגו': פסוקים 2, פסוקים 2, פסוקים 2, פסוקים 2. In de jaren dat er geen שבת חול המועד is, wordt קהלת op עצרת שמיני עזרת gelezen.

Nu volgt het laajenen. Het "Ausheben" gaat als op een gewone שבת, dus zonder dat de מידות י"ג en de daarop volgende tekst gezegd worden. Er worden 2 ספרי תורה uit de ארון הקודש gehaald. Uit het eerste ספר wordt hetzelfde gelaajend als op שבת חול המועד, uit ספר שמות van 33:12 tot en met 34:26, (פר' כי תשא) ראה אתה אומר אלי העל, zoals al in de Talmoed wordt vermeld. Dit is het laajenen van שבת חוה"מ, omdat in dit stuk gesproken wordt over שבת, de שלוש רגלים en, volgens de traditie, ook over חול המועד.⁵⁴

De indeling van de פרשה in 7 עליות is zoals aangegeven in de מהזורים. Indien er een אחרון wordt opgeroepen, dan is er een extra "stop" in שביעי na vers 20 (uit hfdst 34), dat eindigt met וְלֹא יֵרָאוּ פְנֵי רֵיקָם. De אחרון wordt opgeroepen bij vers 21. Uit het tweede ספר worden de 2 stukjes van de ספיקא דיומא uit de הקרבנות in פינחס gelaajend, die als het een weekdag ware geweest, voor de tweede ישראל gelezen zouden worden (zoals hierboven bij חול המועד beschreven).

De הפטרה komt uit het boek יהזקאל 38:18-39:16, wat ook al in de Talmoed wordt vermeld.⁵⁵ Deze tekst spreekt over de oorlog van Gog en Magog, die in het Einde der Dagen zal plaatsvinden. Het is een nadere uitwerking van de "aardbeving" in ארץ ישראל, die in de הפטרה van de eerste dag vermeld wordt. Volgens Rashi is het verband met סוכות de profetie dat de volkeren, die deze oorlog zullen overleven, zich op סוכות bij het Joodse Volk zullen aansluiten om samen met hen het סוכות-feest te vieren. In

⁵⁴ Vgl. מגילה ל"א ע"א רש"י ד"ה מקרא קרינן ראה אתה.

⁵⁵ מגילה ל"א ע"א.

de laatste na-ברכה van de הפטרה wordt op שבת חול המועד סוכות Jomtow wél vermeld: על ברוך אתה ה' מקדש השבת וישראל והזמנים: התורה ועל העבודה

Als op elke dag מוסף הזה"מ wordt gezegd, waarbij de woorden die tussen haakjes staan voor שבת nu natuurlijk gezegd worden. Vóór de פרשת הקרבנות van שבת wordt gezegd en erna במלכותך ביום השבת וסוכות. De woorden na het ביום השבת, die in sommige מחזורים voorkomen en daar tussen haakjes staan, worden niet gezegd. De פרשת הקרבנות is als op een weekday, d.w.z. het offer van de vorige en de huidige dag סוכות, corresponderend met wat uit het tweede ספר is gelezen. Bij de herhaling van de עמידה wordt in de קדושה de Jomtow-toevoeging אדיר אדירנו niet gezegd. Op dezelfde plaats als op Jomtow אדיר אדירנו in de קדושה toegevoegd wordt, zegt men שבת חול המועד סוכות een speciaal אלוקים-stukje. Zoals al opgemerkt, vindt het doechenen niet plaats.

Onmiddellijk na de herhaling van מוסף הזון wordt de הושענא van שבת uitgesproken, "אם נצורה קבכת". Dit gebeurt zonder de לולב-bundel en zonder dat een הקפה wordt gemaakt, zoals beschreven bij de eerste dag (in het geval deze op שבת valt).

Hierna zegt de קדיש Tiskabbal. Allen zingen nu samen כאלוקינו, waarna אמר רבי אלעזר en השיר שהלויים היו אומרים בבית המקדש, פטום הקטורת worden gezegd. Daarna wordt door allen samen עלינו לשבח gezongen, waarna de rouwenden קדיש zeggen. Hiermee is de dienst beëindigd.

Mincho, de namiddagdienst

is als op elke שבת, waarbij ויבוא יעלה in de עמידה wordt ingevoegd, en zonder צדקתך צדק. Het laajenen komt uit וזאת הברכה (de eerste 3 afdelingen).

De avonddienst uitgaande שבת חול המועד

en ויהי נועם, ואתה קדוש, ná de עשרה שמונה, worden niet gezegd, vanwege de Jomtow van de laatste dagen, שמיני עצרת. Het vervolg is dan als op elke שבת מוצאי: Na de עמידה wordt meteen קדיש Tiskabbal gezegd. Daarna ויתן לך, met een beker wijn, בשמים en een kaars, שיר המעלות, (Ps. 128), עלינו en קדיש voor de rouwenden.